

Feminismus a gender v publikacích

(recenzní přehled za léta 1991–1994)

Na téma žena, ženskost, ženská otázka, feminismus a gender byly v letech 1991 až 1994 publikovány jak původní práce českých autorů a autorů, tak překlady významných zahraničních prací. Některé z těchto publikací byste však marně hledali na pultech knihkupectví, protože byly vydány v rámci interní edice – jak je tomu v případě studií Sociologického ústavu AV ČR:

- *K postavení žen v československé společnosti* (Praha, SoÚ AV ČR 1991)
- *Ženy v sociální struktuře 1991* (Praha, SoÚ AV ČR 1992)
- *Sborník překladů z evropské a americké feministické sociologie I. a II.* (Praha, SoÚ AV ČR 1992 a 1993).

První z nich byl pokusem o „nový“ pohled na měnící se postavení žen v naší společnosti po listopadu 1989. „Revize“ minulosti je obsažena v zamyšlení Hany Navarové *Co dal socialismus ženám?* Problémem konfliktu rolí vysoce kvalifikované pracovnice a ženy pečující o rodinu, který je stále ožehavý nejen v naší společnosti, se v příspěvku *Žena – věda – rodina* zabývala Irena Hradecká. Téma žena a rodina bylo dále rozpracováno Hanou Navarovou v oddíle *Žena a rodina; žena v rodině*. Marie Čermáková se zaměřila na politickou aktivitu československých žen (*Ženy a politický systém*) a na problematiku sociálního statusu žen, vzdělanostní a kvalifikační úrovně i na otázku zaměstnanosti žen u nás (*Sociální postavení ženy v československé společnosti*).

Druhá publikace (*Ženy v sociální struktuře 1991*) s podtitulem *Výzkum pracovních a životních podmínek žen v České republice a Slovenské republice* obsahuje základní data (z třídění prvního stupně) z reprezentativního výzkumu ženské populace v ČSFR, který byl proveden na vzorku 1330 žen. Výzkum kromě základních socio-demografických dat obsahuje údaje o původní i současné rodině dotázané, práci a pracovních podmínkách ženy i jejího manžela, údaje o životní úrovni a osobní spotřebě rodiny, názory, postoje a hodnocení žen týkající se nejen politického a společenského dění u nás, ale i celého širokého okruhu otázek mapujících postavení ženy v naší společnosti.

První (I.) a druhý (II.) díl sborníku překládů z feministické i gender-sociologie obsahují dohromady 23 studií, statí či článků od významných zahraničních feministek. I když je v nich zachycena poměrně malá výše ze širokého spektra problémů, kterými se tyto disciplíny zabývají, pokrývají přeložené příspěvky nejdůležitější tematické okruhy takto zaměřené sociologie. Pojetím feminismu, jeho teorií a metodou se zabývá Julia Loughlin ve statí *Feministická výzva sociálním studiím vědy* (I.); Miriam M. Johnson zhodnotila ve studii *Feminismus a teorie Talcotta Parsonse* (II.) feministické kritiky tohoto významného sociologa; ve statí *Zviditelnění genderu* (II.) se Joan Acker vyjadřuje k pokusům o vytvoření sociologické teorie, která by zahrnovala poznatek, že společenský život je hluboce genderizován. Problémem emancipace ženy se zabývá Alena Kohlerová-Wagnerová (*Emancipace ženy a industriální společnost*, II.). Christine Deplhy, podle slov Simone de Beauvoir nejlepší francouzská feministka, vychází ve své analýze patriarchální ideologie a mužské dominance z premisy, že práce v domácnosti, jakožto neplacená činnost v rámci rodiny, je ústředním momentem pro pochopení současného útlatu žen (viz *V blízkosti domova. Materialistická analýza ženského útlatu*, I.). Základní gender-problematice, tj. objasnění odlišností mezi muži a ženami pomocí pojmů gender a sex, se věnuje stať A. A. Clarkové a T. Lawsonové: *Úvod do genderu* (I.).

Vývoj feministického hnutí v USA je zachycen v příspěvku Barbary Ehrenreichové *Feminismus a třídní konsolidace* (II.), o vlně antifeminismu, která se vzedmula v USA v posledních letech získáte základní informace z předmluvy ke knize Susan Faludi *Odveta. Nevyhlášená válka proti americkým ženám* (I.).

Téma žena a politika je ve sbornících zachyceno jednak dánskou autorkou Drude Dahlerupovou – *Od malé k velké menšině: Ženy ve skandinávské politice* (I.), kde je rozebrána teorie tzv. „menšinového komplexu“, a *Nehotová demokracie* (II.) - jednak Američankou Jane Mansbridge. Její článek *Ženy, vláda a obecné blaho* představuje „feministický“ příspěvek do diskuse o reinterpretaci pojmu demokracie.

O dopadech sociálních změn nejen na ženu, ale i na „její“ rodinu pojednávají autorky J. B. Elsthtain (*Ženské hnutí, rodina a společnost*, II.), Christopher Lasch (*Měnič se rodina*, II.), Allan C. Carlos (*Hnutí na obranu rodiny*, II.). Zcela odlišný charakter má příspěvek od Heidi I. Hartmanové: *Gender, třída a politický boj v rodině* z prvního sborníku, v němž autorka poukazuje na chybu, které se dopouštějí mnozí historikové a sociologové rodiny, když vycházejí z předpokladu jednoty zájmů mezi členy rodiny a odhlížíjí od jejich konfliktů a rozdílných zájmů, které jsou dány na bázi gender. Každý sborník je opatřen i malým slovníkem pojmů a edičními poznámkami.

Většina publikovaných děl však vyšla v časopisech, určených zpravidla širší (nikoli jen úzké odborné) veřejnosti, a tak jste se s úvahami, esejí, rozhovory, soukromou korespondencí, reportážemi či odpověďmi na ankety již možná setkali na stránkách některého z níže uvedených časopisů.

• Historické listy

První číslo z roku 1991 obsahovalo v rubrice Sociální dějiny stať historičky Pavly Horské a sociální demografky Ludmily Fialové *Česká žena očima statistiky posledních sto let*. V úvodu článku byl nastolen problém, zda tzv. ženská otázka u nás existovala a existuje mimo okruh politického myšlení. Následující část je pak již velice srozumitelnou prezentací statistik o ženách (viz např. údaje o struktuře povolání ekonomicky aktivních žen v Předlitavsku roku 1880 a 1900, data ilustrující vývoj sňatečnosti a změny rodinného stavu v průběhu posledního století v českých zemích a na Slovensku, údaje o úmrtnosti žen i mužů u nás).

• Historickou dimenzi obsahuje i studie José Ortegy y Gasseta opublikovaná v č. 1/1991 *Kritického sborníku* (revue pro literaturu, umění a filosofii) *O vlivu ženy na dějiny*.

• Slovenské pohľady na literatúru a umenie uveřejnily v roce 1991 ve svém jedenáctém čísle výkladovou stať *Problém racionality vo feministickéj filozofii*, v níž autorka Zuzana Kiczková nejprve vymezila tematické okruhy vývojových fází feministické filozofie a poté se zaměřila na „feministickou kritiku rozumu“ (tzn. na kritiku ztotožnění maskulinní koncepce racionality s koncepcí rozumu v moderně a na problém utváření ženské identity a jí

adekvátní racionality). Příspěvek od polské autorky Grazyny Borkowské *Miltonove dcéry* je pojednáním o subjektu feministické kritiky, kterou, jak píše autorka, zrodilo poststrukturalistické myšlení a konkrétní druh zkušenosti, jež se doposud nepromítla do jazyka literární vědy (a tak nebylo možné postihnout např. sexualitu psaní, „ženskost“ nebo „mužskost“ uměleckého díla).

Kromě těchto dvou statí byla v časopise opublikována „soukromá korespondence“ mezi americkou feministkou Ruth Rosen (*O americkom feminizmu a rodovej demokracii*) a českou disidentkou Jiřinou Šiklovou (*Jsou ženy z východní a střední Evropy opravdu konzervativní?*), plná reflexe osobních zážitků vážících se k feministickému hnutí na Západě, obsahující však rovněž analýzu profesionální zkušenosti prvé z nich i cennou informaci o průkopnické knize Betty Friedanové *The Feminine Mystique* z roku 1963 na straně jedné a na druhé straně zachycující reflexi rozporuplného postavení žen v bývalém komunistickém Československu, postihující i problém ženské identity v našich zeměpisných šířkách na počátku devadesátých let.

• Časopis *Iniciály* věnoval feminizmu celé jedno číslo (25/1992). Najdete v něm dva „feministické manifesty“. První, historicky starší, pochází z pera americké intelektuálky Kate Milletové a nese název *Sexuální politika: Manifest pro revoluci*. Nám „konzervativním“ Čechům (tím spíše Čechům) zní manifest přece jen příliš revolučně, jeho dikce nám možná připadá až moc radikální, mnohé z nás zřejmě odpuzuje jazyk, kterým je napsán („jejich ideologií je nadřazenost mužů“, „utlačovaným skupinám je upíráno...“, „konec represí v sexu...“, „konec prastarého útisku dětí v patriarchální vlastnické rodině...“, „ženy získají svobodu a plnohodnotné lidské postavení po tisíciletích deprivace a útisku...“ apod.). Nicméně je nutné si uvědomit, že tento dokument splnil svou „historickou roli“ a odstartoval radikální nebo také socialistický anglo-americký feminizmus konce 60. let. Druhý manifest pochází rovněž od Američanky – psychologky Betty Friedanové. Jde o adaptovaný text z knihy *The Second Stage* (1981), která je příkladem díla řazeného k liberálnímu feminizmu („...musíme vyběd-

nout ze své vlastní „mystiky feminismu“ a postoupit do druhé fáze – již ne proti mužům, ale s nimi. V této druhé fázi musíme překonat onu polarizaci mezi feminismem a rodinou.“). Z dalších článků, které jsou v tomto časopisu věnovány feminismu bych upozornila již jen na jeden: „Gender“ čili rod od české psychologičky Šárky Gjuričové. Autorka v něm řeší základní otázku, jak se člověk stává femininní či maskulinní bytostí, jak je utvářena mužská a ženská identita, do jaké míry je podmíněna psychologicky, kulturně a politicky.

• Páté číslo *Filosofického časopisu* z roku 1992 věnované feministické filozofii – její v českém prostředí velmi málo známé historii, současným trendům a akcentům tohoto filozofického směru – zahrnuje příspěvky současných autorek. Domácí provenienci reprezentovala Hana Havelková statí *Kdo se bojí feministické filozofie?*, Jiřina Šmejkalová-Strickland esejí *Potíže s rodem. Drobné poznámky k jedné knize*, Pavla Horská rozmlouvající s Jaroslavou Peškovou (*Rozhovor mezi filozofkou a historičkou o ženské otázce v Čechách*) a Alena Vodáková úvahou na téma *K „filosofii“ ženské pracovní a životní dvourole*.

Sociální filozofka Hana Havelková se v úvodní statí zaměřila na objasnění místa feministické filozofie ve filozofickém diskursu Západu; zdůraznila pojetí feminismu jako metody, pomocí níž může být popisována, analyzována a vysvětlována nejen zkušenost žen, ale díky svému pojmovému a argumentačnímu aparátu může být skrz ní artikulován i zájem mužský či, jak je tomu dnes nejčastěji, zájem obou pohlaví. První část článku Jiřiny Šmejkalové vyvolává dojem recenze. Čtenář je v ní seznámen se základními myšlenkami knihy Judith Butlerové *Potíže s rodem. Feminismus a rozvrat identity*. V další části však autorka využívá své „lingvistické erudice“ k objasnění pojetí „performativní teorie rodu“ u Butlerové, když porovnává její chápání metafor hry, jeviště a rituálu s pojetím Havlovým, a recenze tak „přerůstá“ v miniesej. V příspěvku Aleny Vodákové je zachycena historie role ženy, je zde podrobněji rozpracován jednak problém konfliktu ženských rolí, jednak motivace, která vede ke změně role ženy, je v něm

rovněž poukázáno na paradoxní efekty „zdvojení“ role ženy (matky, hospodyně kontra výkonné pracovnice) i na „možná vyústění“ tohoto konfliktu v naší společnosti.

V tomto čísle *Filosofického časopisu* jsou rovněž uvedeny překlady statí významných feministických filozofek. Herta Nagl-Docekalová z Institutu filozofie Vídeňské univerzity je autorkou statí *Co je feministická filozofie?*, v níž objasňuje daný pojem, vymezuje tematické okruhy této disciplíny a podrobněji analyzuje „centrální problém současného diskursu feministické filozofie“, kterým je jinakost versus stejnost. Příspěvek Američanky Alison M. Jaggarové *Feministická etika: projekty, problémy, perspektivy* má obdobnou strukturu jako předchozí článek – je v něm zachycen vznik disciplíny, vymezení „projektů“ bádání (ženská otázka, feministické hodnocení filozofického kánonu, pojetí feministické etiky jako etiky ženské, neuniverzalistické pojetí morálky, vztah feministické etiky k rodu) a stanoveny praktické i teoretické „programové body“ (viz kapitolu *Feministická etika a budoucnost*). Příspěvek s názvem *Filosofické dichotomie a feministické myšlení: ke kritickému feminismu* od její kolegyně z Univerzity v Pittsburghu Carol C. Gouldové je kritikou projevů jednostrannosti (spočívající ve výlučném zdůrazňování hodnot a rysů spjatých se ženským) zejména ve feministické etice.

Francouzka Michèle le Doeuffová reaguje ve statí *Jeden nebo dva světy: oddělení nebo soužití?* na probíhající ostré diskuse týkající se problému rovnosti pohlaví. Z oblasti teorie vědy je příspěvek od Elisabeth Listové z Institutu filozofie v Grazu *Teoretické bádání a politika pohlavní diferenciacce*. Na původně „ohlášenou“ stať od J. Flaxové *Postmodernismus a vztahy mezi pohlavími ve feministické teorii* si čtenáři *Filosofického časopisu* museli počkat až do konce minulého roku, kdy byla první část této statí opublikována v č. 4 a její pokračování v čísle následujícím.

• Ženě a ženskosti bylo v roce 1992 zasvěceno i 20. číslo měsíčníku *Prostor* – kulturně politické revue. I když úvodník od muže (M. H.) je k ženám „kritický a laskavý“, zároveň („...určitě by mi stačil jen vzdálený odlesk toho věčného ženskosti, ale co to vlastně vidím:

trochu znavené, ale spíš netečné bytosti navlečené v kalhotách a dlouhých pláštích, stvoření neurčitých tvarů, matných zevnějšků a mdlých výrazů. Tohle že jsou naše ženy? – jestli ano, pak jsme s nimi učinili něco hodně ošklivého. Neboť to, jak vypadá žena, je přece dílem mužovým...“), což se nedá tvrdit o první glose. *Co mám proti feministkám?* táže se v titulu její autor Jaroslav Putík a odpovídá, že je to snaha (vlastní všem „Velkým Ideologiím“) hledat společného nepřítele, kterým je v tomto případě muž. Z příspěvků uvedených v oddělení Stati a úvahy bych upozornila jen na dva: první nazvaný *Ženy a politika* je jednou z variací Jiřiny Šiklové na téma politická zkušenost žen z bývalých komunistických zemí, ve druhém autorka Jana Heffermanová podrobuje psychoanalytickému výkladu *Sny žen*, které jsou výrazem zmatení kolem ženské identity a podvědomé touhy po jejím nalezení.

• Proud křesťanského feminismu byl v roce 1992 reprezentovaný ve 4. čísle revue pro křesťanství a kulturu *Souvislosti*. Helena Klimová se ve stati *Feminismus a naše středoevropská zkušenosti* zabývá mimo jiné problémem emancipace, pojetím obecně lidského jakožto ženského, krizi ženské identity, sebeobětováním se ženou... v duchu křesťanského feminismu. V uvedeném čísle byl otištěn i překlad ukázky z knihy Ruth Ahlové *Ano, jsme feministické teoložky*, v němž je objasněna souvislost mezi ženským hnutím, feminismem a feministickou teologií. V krátkém článku *A já zase vím o feminismu* svoje uvádí Michal Semín krátké příklady, kterými se pokouší ilustrovat, že feminismus je ideologií plnou „nenávisti k člověku a jeho dosavadnímu civilizačnímu dílu“ a že respekt k ženě, ženství a ženskému má s moderním feminismem velice málo společného.

• Poněkud netradiční anketu o ženské roli v soudobé společnosti přináší 12. č. *Analogon* z roku 1994 s podtitulem *Žena v množném čísle*. V odpovědích se dočtete o tom, jak se utváří a funguje mužská pospolitost oproti ženské, co je to analogická komunikace a co komunikace na principu komplementarity, kolik „začarovaných kruhů“ lze v tomto tématu nalézt a jaké jsou rozdíly ve vnímání ženské role českými ženami a ženami ze Západu.

• Přehled o časopiseckém zpracování feministických či gender témat završí informace o „ryze“ feministickém časopise *Jedním okem – One Eye Open*, který založila během svého pobytu v Praze Američanka Debora Dubois. Záměrem dvoujazyčného časopisu je zachytit formou poezie, krátkých próz, črt, úvah, zamýšlení i formou sociální publicistiky, tj. zprávami, glosami, komentáři, recenzemi, rozhovory atp. životní postoje a ambice žen ze střední a východní Evropy, jejich vztah k feminismu, jejich reflexi žádoucích partnerských i společenských vztahů a „monitorovat“ tak život a kulturu v našem regionu z ženské perspektivy.

• Kromě článků a příspěvků v časopisech byly vydány i některé monografie. Jednou z nich je publikace *Lidská práva, ženy a společnost*, která vyšla v roce 1992 v dnes již neexistujícím Evropském středisku UNESCO pro výchovu k lidským právům. Jsou v ní uveřejněny některé příspěvky přednesené o rok dříve na konferenci *Ženy v transformaci společnosti*. Na právní aspekt postavení ženy ve společnosti a na problém rovnosti se zaměřili autoři Stanislava Hýbnerová (*K některým aspektům mezinárodněprávní ochrany žen*), Ivan Savický (*Lidská práva – práva mužů a žen?*, kde autor rozebírá problém tzv. „pozitivní diskriminace“ i ožehavé téma „sexual harassment“) a Senta Radvanová (*Ženy v občanském a rodinném právu*, kdy autorka kritérium právní kombinuje s biologickoekonomickým hlediskem). Sociologický pohled je ve sborníku zastoupen příspěvkem Marie Čermákové (*Sociální postavení ženy v československé současnosti*) a Ireny Hradecké (*Společenské uplatnění žen z hlediska napětí mezi profesní a rodinnou rolí*). Problematice rolí z hlediska sociálně psychologického se ve svém příspěvku *O ženách, mužích a stereotypech (poznámky nejen z rodinné terapie)* věnuje Šárka Gjuričová. Konfrontuje v něm poznatky z odborné literatury se zkušenostmi a poznatky z odborné praxe a na základě provedeného porovnání se pokouší „rozbit“ stereotypní představy o matce a otci. V úvodním příspěvku sborníku *Z historie ženského hnutí v Československu* od Soni Hendrychové je podán přehled hlavních ženských aktivit od doby jejich vzniku až do roku 1950. Závěr publikace tvoří příspěvek

editorky sborníku Hany Havelkové *Demokracie pro muže a pro ženy* s podtitulem „filozofická reflexe“. Tak jako ve většině předchozích článků jsou i v této stati poodkryty problémy, které se ve vztahu „žena-muž“, „žena-rodina“, „žena-společnost“ vyskytují zatím mnohdy v latentní podobě. Právě proto by se ale na ně měla upínat pozornost odborníků.

- Druhou monografií je útlá knížečka vydaná ke konci loňského roku v edici Filozofia do vrecka nakladatelstvím Archa v Bratislavě, jejíž název zní *Štyri pohľady do feministickej filozofie*. Kromě úvodní studie od slovenské autorky Zuzany Kiczkové *Jej inakosť, jej*

identita? se jedná o překlady textů známých feministických filozofek: Herty Nagl-Docekalové (*Ženská estetika alebo „utópia zvláštného“?*), Brigitty Weisshauptové (*Eros a logos: ich nezohľadnená dialektika a vylúčenie ženskosti logizáciou lásky*), Evelyn Fox-Kellerové (*Dynamická autonómia: objekty ako subjekty a Dynamická objektivita: láska, moc a poznanie*) a Lorraine Codeové (*Poznanie a subjektivita*). Místo doslovu je publikace opatřena informací o autorkách a výběrovým přehledem z feministické literatury publikované česky nebo slovensky po roce 1989.

Hana Maříková